

Tutkimustraditiot tieteessä

Erik Allardt

Varsinkin pienten maiden akateemisessa elämässä suurten yksilöiden aikaansaannokset ovat olleet sekä siunaukselliset että pulmalliset. Tärkeiden uusien ideoiden ja tuloksien esittäjät ja kehittäjät luovat vahvoja perinteitä, jotka suuresti inspiroivat muita tutkijoita. Jossakin vaiheessa tieteellisten perinteiden seuraaminen saattaa kuitenkin johtaa tyhjäkäyntiin siten, että tutkimus joko asianomaisella laitoksella tai jopa koko maassa on jäämässä kehityksestä jälkeen.

Traditio on monia vivahteita sisältävä sana. Otavan *Suuressa Ensyklopediassa* folkloristi Pekka Laaksonen aloittaa artikkelinsa perinnesanasta seuraavasti:

Perinne, latinaksi traditio, on verraten nuori yleiskäsite niille monille termeille, joilla on tahdottu kuvata paitsi sukupolvelta toiselle välittyviä henkisen ja aineellisen kulttuurin elementtejä myös itse perinteen välittymistäpahtumaa.

Lauseessa tähdennetään sekä verrattain muuttumattomana sukupolvesta toiseen siirtyvää perimätietoa että sitä prosessia ja jopa niitä ehtoja, joiden vallitessa perimätieto siirtyy eteenpäin. Otsikkoni "Tutkimustraditiot tieteessä" viittaa ensi kädessä siihen, että Suomessa A. I. Virtanen loi biokemiallisen, Edvard Westermarck etnososiologisen sekä Ernst Lindelöf ja Rolf Nevanlinna matemaattisen funktioteorian perinteen. Kun katsotaan, että traditiot myös koskevat niitä prosesseja ja ehtoja, joiden vallitessa tietoa ja menetelmiä säilytetään ja mukaututetaan uusiin oloihin, syntyy tyypittely tieteessä tärkeistä tradition lajeista. Niitä kuvaa seuraava nelikenttä.

	Ulkoisten ehtojen perinteet	Sisäiset, "tieteen olemusta" koskevat perinteet
Yleiset, kaikkia tieteitä koskevat	1. Yliopiston asema yhteiskunnassa ja kulttuurissa	3. Tietoteoreettiset koulukunnat
Erityis-tieteitä koskevat perinteet	2. Johtajuus- ja toiminta kulttuurit	4. Erityistieteiden tiedolliset suuntaukset

Suomalaisen yliopiston vahva valtiollinen asema

Suomessa kuten monissa muissa maissa yliopistojen asema on kansakunnan ja valtion luomisessa ollut keskeinen. Käsitykseni mukaan Suomessa kuitenkin yliopiston asema ja merkitys kansakunnan rakentamistyössä oli harvinaisen keskeinen. Kenties se johtui siitä, että Suomi 1800-luvulla, kansallisvaltion synnyn suurella vuosisadalla, ei ollut itsenäinen, mutta kuitenkin eräissä suhteissa autonominen valtiokokonaisuus.

Tämänkaltainen valtiollinen asema ja merkitys teki kenties yliopistosta ja sen ympärille syntyneestä kulttuurista vahvan ja myös varsin konservatiivisen kokonaisuuden, arvokkuutta, vakavuutta, vanhanaikaisia perinteitä ja hierarkkisuutta tähdentävän sosiaalisen organisaation.

Oli miten oli, analysoitaessa tutkimus-traditioita suomalaisessa tieteessä, on tärkeätä tutkia myös niitä perinteitä, jotka liittyvät yliopiston ja tieteen asemaan yhteiskunnassa. Ei tietenkään ole helppoa osoittaa miten ne ovat vaikuttaneet tieteiden tiedollisen sisältöön, mutta ainakin tässä on mielekäs tutkimusongelma.

Eri aineiden johtajuus- ja laitosperinteet

Siirtyessämme nelikentän kakkosruutuun, tulemme jo eri tieteissä vallitseviin olosuhteisiin. Ongelmasta on äskettäin Joensuun yliopistossa esitetty kiinnostava Jouni Kekäleen väitöskirja *Leadership Cultures in Academic Departments* (1997). Se on suomalainen sovellutus Kekäleen brittiläisen opettajan Tony Becherin kuuluisassa teoksessaan *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines* (1989) esittämästä tyypittelystä.

Yliopistojen eri aineiden laitoksilla vallitsee hyvin erilaisia kulttuureja. Kekäleen tutkimus perustuu kahden suomalaisen yliopiston neljän aineen, fysiikan, biologian, historian ja sosiologian laitoksien analysointiin. Kuvattaessaan laitoksien kulttuureja Kekäle erottaa Becherin typologian mukaisesti kognitiivisen ja sosiaalisen ulottuvuuden. Kognitiivisella ulottuvuudella on kaksi alajakoa: toisaalta kova ja pehmeä tiede, toisaalta perustutkimus ja soveltava tutkimus. Sosiaalisella ulottuvuudella on myös kaksi alajakoa. Toisaalta meillä on konvergentti eli yhden johtavan yksilön yhtenäistä tutkimustapaa tähdentävä laitoskulttuuri versus divergentti eli erilaisia lähestymistapoja salliva laitoskulttuuri, toisaalta on jako urbaaniseen eli tutkimusongelmia suppealta alalta valitsevaan tieteeseen ja ruraaliseen eli ongelmia laajalta alalta valitsevaan tieteeseen. Niinpä fysiikka ja fysiikan laitokset edustavat yleensä kovaa, konvergenttia ja urbaanista tiedettä, kun taas sosiologia ja sen laitokset edustavat pehmeätä, divergenttiä ja ruraalista tiedettä.

Fysiikassa oltiin Kekäleen tutkimuksen mukaan taipuvaisia suosimaan keskittyntä yksilöllistä johtajuutta, kun taas tässä suhteessa tutkittujen kahden biologian laitoksen välillä oli huomattava ero. Toisessa vallitsi lähinnä kollektiivinen, toisessa lähinnä yksilöllinen johtajuus.

Olli Lounasmaan haastava ja mielenkiintoinen kirjoitus *Huippuyksikköä ei perusteta, vaan se syntyy* on kovien luonnontieteiden laitoskulttuurien korkea veisu. Tässä ei ole mahdollista analysoida erilaisia organisaatiomalleja. Joka tapauksessa Kekäle auttaa meitä näkemään miten yliopistoissamme ja tieteellisessä maailmassamme esiintyy erilaisia johtajuus- ja menettelytapakulttuureja erilaisine perinteineen. Tämänkaltaisia eroavuuksia olisi tärkeätä ottaa huomioon tieteen hallinnossa, jossa vallitsee valitettavan piintynyt tapa pyrkiä noudattamaan yhdenmukaista organisaatio-mallia. Käsiteltäväni aiheen kannalta merkittävää on se, että johtajuuskulttuurit edustavat tieteen maailmassa yhtä perinteen lajia.

Kekäleen väitöskirja ei sisällä analyysia johtajuuskulttuurin ja siihen liittyvien perinteiden vaikutuksesta akateemiseen tuloksellisuuteen, mutta hän viittaa tähän ongelmaan kirjansa lopussa. Hän sanoo, että vaikka tuskin on olemassa ehdottomasti parasta akateemisen johtajuuden tai laitoksen johtamisen muotoa, johtajuus on kuitenkin yliopistollisten laitosten toiminnassa tärkeä seikka. Kekäle huomauttaa miten erilaisia ominaisuuksia saatetaan kaivata esim. voimakkaan ekspansion ja kouriintuntuvien budjettileikkausten aikoina.

Yhteiskunnallisen ajattelun suuret suuntaukset

Siirtyessämme nelikentässä kolmanteen ruutuun tulemme tietoteorian suuriin filosofisiin suuntauksiin, kuten rationalismiin, positivismiin, hermeneutiikkaan, realismiin, empirismiin jne. Niistä en puhu, mutta totean niiden vaikuttaneen yhteiskuntatieteiden kuten muidenkin alojen kehitykseen.

Neljänteen ruutuun sijoittuvat nelikenttäni "erityistieteiden tiedolliset suuntaukset". En ole pätevä puhumaan muista kuin yhteiskuntatieteistä. Niihin myös keskityn.

Alustavasti on syytä mainita yhteiskuntatieteiden vaikeasta luonteesta, niiden Janus-kasvoista. Yhteiskuntatieteissä on pyrittävä objektiivisuuteen. Siinä pyrkimyksessä seurataan yleensä kulloinkin pätevinä pidettyjä tietoteoreettisia suuntauksia. Kuitenkin mielestäni on selvää, että sellainen yhteiskuntatiede, joka ei käsittele yhteiskunnan keskeisiä ongelmia eikä niistä sano mitään kriittistä tai rakentavaa, on hyvin hedelmätön. Tämän takia yhteiskunnallisen ajattelun suuret suuntaukset, tai kuten myös voisi sanoa, suuret ideologiat, ovat yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa yleensä läsnä. Yhteiskuntatieteisiin vaikuttavat suuret filosofiat ja tieto-opilliset koulukunnat, mutta myös kulloinkin vallitsevat yhteiskunnallisen ajattelun suuret suuntaukset.

1800-luvun orastavaa yhteiskuntatiedettä hallitsi yksi keskeinen vastakohta: kysymys valtion tai yksilöiden ensisijaisuudesta. Voidaan puhua etatismista ja liberalismista.

Tämä etatismiin ja liberalismiin vastakohta ilmenee monissa 1800-luvun yhteiskuntatieteiden asetelmissa.

Yhteiskuntatieteiden juuret löytyvät pääasiassa Euroopan suurista maista, Saksasta, Ranskasta ja Englannista, mutta näiden maiden yhteiskuntatieteiden perinteissä on kiinnostavia eroavuuksia. Etatismi oli vaihtelevissa olosuhteissakin voimakas Saksassa, kun taas liberalismi paljolti oli brittiläistä alkuperää. Ranska sijoittuu jotenkin näiden kahden väliin, koska sen älyllisessä ja tutkimuksellisessa ilmapiirissä tähdennettiin kansalaisten, nimenomaan porvarien yhteenkuuluvuutta pikemminkin kuin valtiota tai yksilöä. Suomi ja suomalainen tutkimus oli etupäässä saksalaisessa vaikutuspiirissä, joskin vaikutteita saatiin myös Englannista ja jonkin verran Ranskasta.

Etatismi ja liberalismi ovat keskeisiä myös yhteiskuntatieteiden 1800-luvulla voimistuneessa työnjaossa. Modernilla, teoreettisella taloustieteellä on juurensa liberalismissa: yksilöiden valinnat ja heidän motiivinsa muodostavat keskeisen lähtökohdan. Jo Adam Smith, mutta erityisesti marginaalisen taloustieteen uranuurtajat kuten William Stanley Jevons, Leon Walras ja Alfred Marshall ottivat yksilöt ja heidän tekemänsä valinnat lähtökohdakseen. Rajahyötyopin ekonomistien teorianmuodostuksessa yhteiskuntia ja sen instituutioita ei varsinaisesti tarvittu. Marginaalinen taloustiede ei koskaan 1800-luvulla saanut vahvaa jalansijaa Saksassa, jossa kansantaloustieteen historiallinen koulukunta Gustav Schmollerin ja Adolp Wagnerin johdolla tähdensivät valtion ja sosiaalipolitiikan merkitystä sosiaalisen rauhan aikaansaamiseksi.

Suomessa orastava yhteiskuntatieteellinen tutkimus sai erityisesti vaikutteita juuri Schmollerilta ja Wagnerilta ja heidän historiallisesta kansantaloustieteestään. Yksi seuraus Suomessa oli teoreettisen taloustieteen hidas kehitys ja taas sosiaalipoliittisen tutkimuksen kukoistus.

Euroopassa sosiaalitutkimus ja sosiologia kehittyivät osittain oppositiossa taloustieteen yksilökeskeisyydelle. Sosiaalitutkimuksessa oli valtion ensisijaisuutta tähdentäviä tutkijoita, kuten Schmoller ja Wagner, mutta myös yhteiskunnallista solidaarisuutta ja yhteisyyttä korostavia sosiologeja kuten Émile Durkheim. Suomessa taas liberalismi tuli yhteiskuntatieteeseen, ei taloustieteen, vaan poikkeavasti sosiologian kautta. Edvard Westermarckin keskeisenä lähtökohtana olivat nimenomaan yksilöiden moraaliset tunteet.

Etatismi ja liberalismi

Valtiokeskeisyys 1800-luvun suomalaisessa yhteiskuntatieteissä ilmeni nimenomaan sen johtavien hahmojen ajattelussa. Vuosisadan vaikutusvaltaisimien yhteiskunnallinen ajattelija Suomessa oli J. V. Snellman. Hänen kauttansa myös Hegel tuli keskeiseksi suomalaisessa hengenelämässä. Vaikka Hegelin ja Snellmanin välillä olikin eroavaisuuksia, molemmat olivat selvästi etatismien edustajia. Yksilön yläpuolella oli valtio, Snellmanin tapauksessa ehkä pikemminkin kansakunta.

Snellman oli vaikutusvaltainen, mutta suomalainen yhteiskunnallisia kysymyksiä koskeva mielipideilmasto ei kuitenkaan ollut yhdenmukainen. Muutamia oikeustieteen professorit esittävät vuosisadan puolivälistä lähtien liberalistisia näkemyksiä ja Snellmanin, nykypäivästä käsin katsottuna, huomattavin oppilas, Wilhelm Bolin oli vasemmistohegeliläisen Ludwig Feuerbachin työtoveri ja oppilasi sekä mielipiteiltään nykykielellä ehkä lähinnä sosiaaliliberaali.

Hegelin ja Snellmanin opit alkoivat vanhentua 1800-luvun puoli-välistä lähtien, koska ne olivat vieraita sekä nopeasti kehittyvälle luonnontieteelle että historiallisen tutkimuksen kasvaville lähdekritiikin tarkkuusvaatimuksille. Tässäkin vaiheessa suomalainen yhteiskuntatutkimus sai vaikutteita ennen kaikkea Saksasta. Nämä vaikutteet tulivat kansantaloustieteen historiallisesta koulukunnasta ja sen edustajien vuonna 1872 perustamasta yhdistyksestä *Verein für Sozialpolitik*.

Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen julkaisi jo vuonna 1874 *Kirjallisessa kuukausilehdessä* sarjan artikkeleita nimeltä "Työväenseikka". Myöhemmin koottu yhtenäiseksi esitykseksi. Se on suomalaisen yhteiskuntatieteen synnyn tärkeitä ohjelmajulistuksia. Siinä esitetään saksalaista sosiaalipoliittista yhdistystä tärkeänä mallina ja siinä tähdennetään valtion osuutta yhteiskunnallisen rauhan ylläpitämiseksi välttämättömien uudistusten aikaansaamisessa. Yrjö-Koskinen ajatukset toteutettiin *Kansantaloudellisen yhdistyksen* perustamisessa vuonna 1984 ja sen puitteissa harjoitetussa sosiaalipoliittisessa tutkimustoiminnassa.

Liberalismi tuli siis suomalaiseen yhteiskunta-tieteeseen eurooppalaisittain poikkeavasti, pääasiassa sosiologian kautta. Vaikka Edvard Westermarck tähdensi miten moraaliset arvostelmat perustuvat ei vain tunteisiin, vaan myös yhteiskunnan tapoihin, hänen argumentointinsa oli hyvin yksilökeskeinen. Hän keräsi teoksissaan esimerkkejä kaikilta maailmankolkilta, mutta hän ei koskaan käsitellyt yhteisöjä eikä heimoja, kyliä ja yhteiskuntia yhtenäisinä kokonaisuuksina. Tästä häntä terävästi arvosteli jo Émile Durkheim sekä *Revue philosophique*'ssa v. 1895 että *Année sociologique*'ssa v. 1907.

Westermarckiin seuraaja London School of Economics'in professorina, Bronislaw Malinowski, poikkesi Westermarckista juuri siinä, että hän käsitteli heimoja ja kyliä kokonaisuuksina. Mielestäni juuri Westermarckin yhteisöjen ja yhteiskuntakokonaisuuksien laiminlyönti oli syynä siihen, etteivät hänen oppinsa enää innostaneet nuorta sodanjälkeistä opiskelija- ja tutkijapolvea. Hänen muistoansa kunnioitettiin, mutta hänen jälkiänsä ei seurattu.

Paradigmojen vaihtelusta

Westermarckin oppien kohtalo osoittaa miten tutkimusperinteet ja paradigmat vaihtuvat. Thomas S. Kuhnin *The Structure of Scientific Revolutions* kirjassa esittämä teoria paradigmoista ja tieteellisistä vallankumouksista on filosofisesti ja tietoteoreettisesti arvosteltu, mutta sosiologisena kuvauksena tieteen historiassa suhteellisen tavallisesta prosessista se on varsin osuva. Huomattava tieteellinen läpimurto luo yleensä tutkimustoimintaa inspiroivan perinteen. Vähitellen perinteen seuraaminen kuitenkin muuttuu itsenäisesti ajattelevia häiritseväksi rutiiniksi ja lopulta tulee uusi keksintö tai läpimurto, joka osoittaa tai väittää vanhan paradigman auttamattoman vanhentuneeksi.

Westermarck edusti myöhäis-evolutionismia, joka perusti väitteensä nimenomaan yksilöllisiä motiiveja koskeviin hypoteeseihin. Yhteiskuntatutkimus rupesi kuitenkin 1900-luvun edetessä kiinnittämään lisääntyvää huomiota juuri yhteisöihin ja yhteiskuntiin sekä niissä esiintyviin sosiaalisen kiinteyden muotoihin. Kun Westermarck ja hänen oppilaansa eivät tämänkaltaisia ilmiöitä lainkaan käsitelleet, heidän tutkimuksiaan koettiin vanhentuneiksi. Ne saattavat tietenkin sisältää aineksia, jotka tekevät niitä edelleen ajankohtaisiksi, mutta juuri toisen maailmansodan jälkeisenä aikana niille ei löytynyt tieteellistä tilausta. Päinvastoin, tai ainakin useammin, kuin luonnontieteissä saattavat yhteiskuntatieteissä vanhat opit uudessa muodossa palata kiinnostuksen kohteiksi.

Tällä hetkellä voimistuneet rationaalisen valinnan teoriat ovat palauttaneet yksilölliset motiivit sosiologien teoriakeskusteluun. Tämä ei kuitenkaan yleensä ole merkinnyt sosiaalisten järjestelmien tai rakenteiden laiminlyöntiä, sillä sosiologiassa rationaalisen valinnan teoria käytetään tavallisesti siten, että analysoidaan miten sosiaalinen rakenne tai rakennemuutokset vaikuttavat toimintamotiiveihin.

Westermarckin oppien kaltainen kohtalo on tunnettu monesta tieteestä. Varsinkin pienten maiden akateemisessa elämässä suurten yksilöiden aikaansaannokset ovat olleet sekä siunaukselliset että pulmalliset. Tärkeiden uusien ideoiden ja tuloksien esittäjät ja kehittäjät luovat vahvoja perinteitä, jotka suuresti inspiroivat muita tutkijoita. Jossakin vaiheessa tieteellisten perinteiden seuraaminen saattaa kuitenkin johtaa tyhjäkäyntiin siten, että tutkimus joko asianomaisella laitoksella tai jopa koko maassa on jäämässä kehityksestä jälkeen. Kansallinen tilanne on ehkä tässä suhteessa vähemmän pulmallinen kuin ennen aikaa. On lukuisia yliopistoja ja akateeminen yhteisö on paljon suurempi kuin aiemmin oli asianlaita. Tieteemme historiasta löytynee kuitenkin esimerkkejä perinteistä ja suurten tiedemiesten muistojen paineista, jotka oltuaan inspiroivia ovat päättyneet olemaan tutkimusta kahlehtivia.

Akateemikko Erik Allardt on Helsingin yliopiston sosiologian emeritusprofessori. Kirjoitus perustuu Suomen tieteen historia -hankkeen laivaseminaarissa 4.6.1997 pidettyyn puheenvuoroon. Hän esitelmöi aiheesta myös Suomen Oppihistoriallisen Seuran kokouksessa 30. lokakuuta. Allardtilta ilmestyi kesällä 1997 Suomen Tiedeseuran autonomian ajan tieteen kehitystä kartoittavassa sarjassa teos "The History of the Social Sciences in Finland 1828–1918".